

УДК 32.323.2

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v053.2025.42>

І. В. Симисенко

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-6218-4752>аспірант кафедри політології філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІНТЕГРАЛЬНІ ЕЛЕМЕНТИ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ У ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Постановка проблеми. У сучасному українському суспільстві питання ролі соціального капіталу у формуванні та реалізації політичної участі набуває особливої актуальності. Соціальний капітал, що осмислюється як сукупність соціальних зв'язків, норм довіри та взаємодопомоги, є одним із ключових ресурсів демократичного розвитку. Дійсно, наявність чи відсутність позитивного соціального капіталу безпосередньо впливає на активність громадян у політичному житті, рівень їхньої участі у виборах, протестних рухах, громадських кампаніях, а також на ефективність громадянського контролю за владою. Водночас, соціальний капітал може виконувати і деструктивну функцію, якщо він використовується для укріплення закритих мереж, заснованих на непотизмі, клієнтелізмі чи інших корупційних практиках. Очевидно, що без глибокого розуміння механізмів дії соціального капіталу та його впливу на політичні процеси неможливо виробити ефективні стратегії демократизації суспільства. Саме тому дослідження інтегральних елементів соціального капіталу в контексті політичної участі є однією з провідних наукових проблем політичної соціології та політичної науки в цілому.

Дослідження може бути використано у вирішенні ряду теоретичних завдань. По-перше, у концептуалізації соціального капіталу як багатовимірного явища, що включає довіру, соціальні мережі, норми взаємодії та громадянську активність. Це передбачає систематизацію наявних наукових підходів та адаптацію їх до українських реалій. По-друге, в аналізі механізмів впливу різних типів соціального капіталу на характер та інтенсивність політичної участі громадян. По-третє, у дослідженні взаємозв'язку між соціальним капіталом і рівнем інституційної довіри в суспільстві. Це включає з'ясування, як довіра до державних інституцій і горизонтальні міжособистісні зв'язки взаємно впливають на готовність громадян до участі в політичних процесах.

Серед практичних завдань, до яких дотична наукова проблематика впливу соціального капіталу на політичну участь є, по-перше, розробка ефективних програм підтримки громадянської освіти, спрямованих на формування навичок активної участі у політичному житті через розвиток довіри

та відкритих соціальних мереж; по-друге, визначення стратегій інституційного стимулювання розвитку громадських ініціатив і організацій як носіїв позитивного соціального капіталу, які здатні виступати агентами демократичних змін на місцевому та національному рівнях; по-третє, формування комплексних державних програм розвитку соціальної інклюзії з метою зменшення соціальної нерівності у доступі до ресурсів соціального капіталу й активнішого залучення маргіналізованих груп до політичного процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасних дослідженнях соціальний капітал розглядається як один із ключових ресурсів, що визначає характер політичної участі громадян, водночас акцент зміщується на амбівалентність цього явища. Серед зарубіжних досліджень слід відзначити праці Дітлінг Штолле та Марка Гооге, які актуалізують питання ролі неформальних горизонтальних мереж у підтриманні демократії [4]. Дослідники наголошують, що зростання політичної участі можливе лише за умови розвитку відкритих міжгрупових комунікацій, що засновані на довірі та співпраці. Цінним для розуміння українського контексту є також дослідження Крістіана Вельцеля, який аналізує, як емансипативні цінності в суспільстві зміцнюють горизонтальні зв'язки і політичну участь [8]. Згідно з його висновками, для трансформації соціального капіталу необхідне не лише інституційне реформування, а й зміна культурних установок громадян.

У межах українських досліджень останніх років особливої уваги набувають праці, що аналізують зв'язок між соціальним капіталом і локальною демократією. Наприклад, у роботах, присвячених впливу децентралізації на участь громадян у політичних процесах, підкреслюється, що високий рівень горизонтальних зв'язків у громадах стимулює активнішу участь населення у прийнятті рішень на місцевому рівні (дані проєктів «Пульс» Асоціації міст України, 2017–2022 роки).

Серед сучасних українських дослідників слід згадати Юлію Середу яка доводить, що в українському суспільстві соціальний капітал має суперечливу природу: активізація громадян у волонтерських рухах співіснує з низьким рівнем генералізованої довіри та поширенням замкнених корпоративних

мереж, що обмежують політичну мобільність [10]. Дослідниця Анастасія Сичова аналізує феномен негативного соціального капіталу, наголошуючи, що корупційні, кланові зв'язки значною мірою деформують політичні процеси в Україні [11]. За її висновками, домінування неформальних практик знижує легітимність політичної участі та відштовхує громадян від інституційних механізмів впливу на владу. Учений Микола Рябінчук у своїй роботі приділяє увагу структурним аспектам соціального капіталу [9]. Він розглядає соціальні мережі як необхідну умову для розвитку політичної активності, проте звертає увагу на домінування вертикальних зв'язків, що репродукують нерівність доступу до політичних ресурсів.

Метою статті є синтезувати ключові елементи соціального капіталу та проаналізувати їх роль у формуванні та реалізації політичної участі в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу. Поняття соціального капіталу протягом останніх десятиліть набуло широкого визнання в науках про суспільство, оскільки воно дозволяє пояснювати механізми взаємодії громадян у політичному та соціальному житті. Водночас, українське суспільство сьогодні демонструє особливу специфіку соціального капіталу, який формується та функціонує в умовах складних трансформаційних процесів. Ці процеси зумовлені як внутрішніми чинниками (інституційні зміни, політичні реформи), так і зовнішніми обставинами (російська агресія, економічна криза, глобалізація). У зв'язку з цим, актуалізується необхідність дослідження саме інтегральних елементів соціального капіталу та їхнього впливу на політичну участь громадян України.

Фундаментальні роботи Дж. Коулмена, П. Бурдьє, Р. Патнема заклали основу сучасних підходів до аналізу соціального капіталу. Так, Джеймс Коулмен розглядає соціальний капітал як систему взаємних зобов'язань, норм та довіри, що забезпечують співпрацю і кооперацію між індивідами. З його точки зору, соціальний капітал не є приватним благом, а формується як результат колективних взаємодій, посилюючись із його використанням [2, с. 96]. Водночас, П'єр Бурдьє трактує соціальний капітал як ресурс, який індивід накопичує через свої соціальні зв'язки, інвестуючи в міжособистісні контакти задля отримання вигоди. У розумінні Бурдьє, цей ресурс може стати як позитивним, так і негативним для суспільства, оскільки сприяє створенню замкнених груп інтересів, здатних впливати на інституції та політичні процеси [1, с. 243–244]. Роберт Патнем, зі свого боку, підкреслює важливість соціальних мереж і громадської участі як фундаментальних складових соціального капіталу. Він розрізняє два основних типи соціального капіталу: *зв'язуючий* (bonding) і *об'єднуючий* (bridging). Перший тип ґрунтується на тісних зв'язках всередині

груп, які забезпечують сильну солідарність, але можуть вести до ізоляції та відокремлення. Другий тип передбачає слабші, але більш відкриті зв'язки між групами, що сприяють соціальній інтеграції та широкій взаємодії [5, с. 87–89]. Поряд з цим, Френсіс Фукуяма, аналізуючи соціальний капітал, зазначає, що високий рівень довіри між людьми є необхідною умовою ефективної участі громадян у суспільних та політичних процесах. Саме довіра, згідно з Фукуямою, сприяє утворенню стабільних соціальних зв'язків, які здатні суттєво впливати на політичну поведінку громадян [5, с. 94–95]. Зауважимо поряд, що Френсіс Фукуяма наголошує на важливості формування довіри не тільки між громадянами, але й також до інституцій, що є вирішальною умовою для розвитку позитивного соціального капіталу [5, с. 96].

У сучасному українському суспільстві політична участь громадян значною мірою залежить від рівня соціального капіталу. Соціальний капітал охоплює довіру, соціальні норми, громадянську активність та мережі взаємодії між людьми. Він є не лише умовою ефективної взаємодії між громадянами та державою, але й індикатором рівня розвитку політичної культури. В Україні проблема політичної участі гостро пов'язана з якістю та структурою соціального капіталу, що проявляється у специфічних формах громадянської взаємодії, довіри, а також взаєминах між владою та громадянським суспільством. Соціальний капітал відіграє ключову роль у побудові горизонтальних мереж між громадянами, що створює основу для політичної мобілізації та колективних дій. Такі мережі не лише стимулюють участь у виборах, а й формують потенціал для впливу на державну політику через громадські ініціативи, активізм і контроль за владою. Однак реальний стан соціального капіталу в Україні свідчить про його амбівалентний характер: поруч із позитивними формами взаємодії існують і глибоко вкорінені негативні структури, що формують викривлену модель політичної участі.

Позитивний соціальний капітал зазвичай виникає в умовах відкритих, добровільних соціальних зв'язків. Його носіями є громадські організації, волонтерські ініціативи, місцеві об'єднання та незалежні медіа, що сприяють формуванню політичної свідомості, солідарності та довіри між людьми. Зокрема, за спостереженнями Тетяни Шаповалової, події Майдану 2014 року активізували саме такі мережі, що призвело до посилення громадянської активності та зростання політичної компетентності населення [12, с. 119–120]. Ці процеси, певно, свідчать про потенціал українського суспільства до самоорганізації та самозахисту демократичних цінностей.

Проте, попри динаміку розвитку позитивних громадських практик, рівень інституційної довіри в Україні залишається низьким. За даними

Transparency International, Україна стабільно демонструє високий рівень сприйняття корупції, що є прямим наслідком домінування негативного соціального капіталу [3]. У цьому випадку соціальні зв'язки не сприяють солідарності чи спільному благу, а, навпаки, обслуговують вузькі корпоративні інтереси через кумівство, непотизм та патронат. Дослідниця Анастасія Сичова наголошує, що в умовах пострадянського транзиту неформальні соціальні мережі часто виявляються впливовішими за формальні інституції [11]. Це призводить до легітимації таких явищ, як привілейований доступ до державних посад через родинні чи особисті канали, а не через відкриту конкуренцію. У свою чергу, така модель формує загальну недовіру до держави, викликає політичну апатію та стимулює деструктивну самоізоляцію громадян від політичного життя.

Концепція соціального капіталу, запропонована Неном Ліном, дозволяє краще пояснити нерівний доступ громадян до політичних можливостей. На його думку, соціальний капітал є не лише мережею зв'язків, але й каналом отримання ресурсів для досягнення політичних або економічних цілей [6, с. 52–55]. В Україні переважають вертикальні структури, в яких ресурси зосереджуються у замкнутих соціальних колах. У таких умовах політична участь є прерогативою обмеженої групи людей, що мають доступ до інституційних і неформальних важелів впливу. Ця ситуація породжує відчуття безпорадності у решти громадян, які не відчують себе учасниками політичного процесу. Як наслідок, формуються глибокі структурні бар'єри для громадянської участі, особливо серед молоді, людей з низьким рівнем доходів, мешканців сільських регіонів. Така обмеженість впливу породжує відчуження від держави і посилює динаміку політичного цинізму. Водночас, соціальний капітал не є монолітною конструкцією. Він поділяється на різні рівні – мікро, мезо і макро. На мікрорівні він проявляється у довірі між людьми, на мезорівні – у функціонуванні громадських організацій, а на макрорівні – в інституційному ландшафті держави. Саме на мезорівні найбільш помітна роль громадських організацій, які здатні виконувати функцію посередника між громадянами та інституціями. Проте в Україні більшість таких організацій функціонують лише номінально або в інтересах грантодавців, а не суспільства в цілому.

Одним із ключових факторів формування якісного соціального капіталу, що сприяє політичній участі, є освіта. Як зазначає Нен Лін, саме освіта створює базу для розвитку компетентності, комунікативних навичок і здатності до політичної рефлексії [6, с. 137]. У суспільствах із високим рівнем політичної культури громадяни здатні активно впливати на прийняття рішень, здійснювати контроль за владою та підтримувати демо-

кратичні інститути. В Україні ж низький рівень громадянської освіти продовжує бути однією з перепон для формування сталого та продуктивного соціального капіталу. Громадянська освіта сприяє появі нових форм політичної участі – таких як петиції, онлайн-кампанії, громадські слухання, участь у бюджетуванні. Досвід реалізації освітніх програм, зокрема «Школа громадянської активності» та ініціативи «Активна громада», демонструє, що навіть базові знання про політичні механізми істотно підвищують мотивацію до участі в управлінні [12, с. 121]. Проте, очевидно, без підтримки з боку держави ці ініціативи не можуть досягти масового охоплення, що залишає значну частину населення поза полем активної участі.

Окрім формального навчання, важливо створювати умови для неформальної освіти – зокрема через діяльність медіа, громадських об'єднань і локальних дискусійних майданчиків. Вільний доступ до достовірної інформації є вирішальним чинником формування критичного мислення та політичної компетентності. Однак у сучасній Україні медіа-простір часто контролюється вузькими економічними групами, що використовують інформаційні канали для просування своїх політичних інтересів. За спостереженнями дослідниці Анастасії Сичової, це є ще одним виявом негативного соціального капіталу, який базується на закритих системах комунікації, що маніпулюють громадською думкою [11, с. 129]. У таких умовах інформаційна нерівність стає важливою складовою загальної соціальної нерівності. Громадяни, які мають обмежений доступ до якісної аналітики та незалежних джерел, втрачають здатність брати участь у політичному житті на основі раціональних аргументів. Це, безперечно, формує залежність від емоційних або популістських меседжів, які не стимулюють критичного осмислення політичної реальності.

Соціальний капітал також нерівномірно розподілений між різними групами населення України. Певно, що соціально вразливі верстви – зокрема мешканці депресивних регіонів, молодь без доступу до якісної освіти, внутрішньо переміщені особи – мають обмежені можливості до створення або залучення до відкритих соціальних мереж. У той час як заможні верстви населення, навпаки, інтегровані в стійкі професійні або політичні кола, які дозволяють їм реалізовувати свою участь у політичному житті значно ефективніше. Саме сильні зв'язки – тобто постійні, міжгрупові, горизонтальні – є джерелом доступу до нової інформації, нових ресурсів і можливостей. В українських умовах формування таких зв'язків могло б сприяти розширенню політичної участі за межі традиційних елітарних чи корпоративних форматів. Створення платформ, де представники різних соціальних груп взаємодіють на засадах відкритості та довіри, дозволяє

не лише інтегрувати маргіналізовані верстви, а й зменшити соціальну фрагментацію.

З іншого боку, важливу роль у формуванні політичної участі відіграє просторовий вимір соціального капіталу. Як свідчать результати досліджень локальної демократії, у громадах із високим рівнем міжособистісної довіри громадяни активніше беруть участь у прийнятті рішень, взаємодіють із місцевою владою та ефективніше реалізують колективні проекти [10, с. 96]. У цьому сенсі децентралізація в Україні відкрила нові можливості для розвитку соціального капіталу на рівні територіальних громад. Однак без паралельного розвитку горизонтальних форм участі та прозорості управління існує ризик, що децентралізація лише посилить владу місцевих еліт, які й надалі відтворюватимуть закриті патронажні мережі. Це вже спостерігається в окремих регіонах, де розподіл ресурсів відбувається не на основі відкритих процедур, а згідно з неформальними домовленостями. Подібні структури не просто не сприяють формуванню соціального капіталу, а й підривають довіру до інституту місцевого самоврядування. Ефективна політична участь в Україні можлива лише за умови переходу від вертикальних, закритих соціальних зв'язків до відкритих, міжгрупових мереж, які сприяють взаємодії, довірі та залученню широких верств населення. Такий перехід вимагає не тільки зусиль з боку громадянського суспільства, а й чіткої політичної волі до зміни інституційного середовища.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що інтегральні елементи соціального капіталу – довіра, солідарність, громадська активність та відкритість соціальних мереж – є основоположними для формування та реалізації політичної участі в сучасній Україні. Проте для повноцінного використання потенціалу соціального капіталу необхідні системні зусилля як з боку держави, так і з боку громадянського суспільства, спрямовані на розвиток прозорих, інклюзивних і відкритих форм взаємодії.

Підсумовуючи викладене, слід наголосити, що соціальний капітал у сучасній Україні відіграє визначальну роль у процесах формування та реалізації політичної участі громадян. Позитивні елементи соціального капіталу – такі як взаємна довіра, горизонтальні соціальні зв'язки, громадянська активність і солідарність – сприяють розвитку демократичних інститутів, підвищенню якості політичного процесу та зміцненню громадянського суспільства. Без високого рівня довіри й активної громадянської участі неможливо забезпечити стабільне функціонування демократії. З іншого боку, негативні форми соціального капіталу, що виявляються у непотизмі, кумівстві, закритості соціальних мереж та корупційних практиках, залишаються серйозною загро-

зою для політичного розвитку України. У разі переважання негативного соціального капіталу політична участь громадян зводиться до мінімуму й переходить у політичний клієнтелізм, зростає політична апатія, а довіра до інституцій падає.

З огляду на це, формування позитивного, відкритого соціального капіталу має стати одним із пріоритетів державної політики в Україні. Перш за все, слід заохочувати розвиток горизонтальних мереж громадянської взаємодії на основі рівності та солідарності. Підтримка громадських організацій, розвиток волонтерського руху, сприяння громадянській освіті та активне залучення молоді до політичних процесів є, без сумніву, ключовими напрямками такої політики. Також важливо продовжувати інституційні реформи, спрямовані на зміцнення верховенства права, забезпечення прозорості діяльності органів влади та створення ефективних механізмів підзвітності. Відкрите й інклюзивне управління сприятиме зростанню довіри громадян до державних інституцій, що, у свою чергу, стимулюватиме їхню участь у політичному житті.

Особливу роль у цьому процесі відіграють медіа та інформаційне середовище. Доступ громадян до об'єктивної та різнобічної інформації є необхідною умовою для усвідомленої та відповідальної політичної участі. В Україні важливо підтримувати незалежні медіа, розвивати медіаграмотність та сприяти формуванню критичного мислення серед громадян.

Зрештою, інтегральні елементи соціального капіталу в Україні повинні базуватися на поєднанні відкритості, довіри, громадянської активності та прагнення до спільного блага. Лише так можна створити умови для сталого розвитку демократичної політичної культури та забезпечити реальну участь громадян у політичному житті держави. Виклики є, безперечно, значними, однак саме у розвитку соціального капіталу закладено потенціал для подолання існуючих проблем та побудови справжнього громадянського суспільства.

Таким чином, інтегральні елементи соціального капіталу, включаючи довіру, відкритість, громадську активність та підтримку інклюзивних соціальних мереж, є необхідною умовою для формування ефективної політичної участі в сучасній Україні. Без цілеспрямованої роботи над розвитком цих елементів демократичний поступ країни залишатиметься вразливим і нестійким. Отже, розвиток позитивного соціального капіталу має стати фундаментом для відбудови стійкої, відкритої та демократичної української держави.

Література

1. Bourdieu P. The Forms of Capital. Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. ed. J. Richardson. New York : Greenwood, 1985. Pp. 241–258.

2. Coleman J. S. Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*. 1988. Vol. 94. Pp. 95–120.

3. CORRUPTION PERCEPTIONS INDEX 2024. www.transparency.org. URL: <http://www.transparency.org> (date of access: 28.04.2025).

4. Dietlind S, Hooghe, M. Shifting inequalities? Patterns of exclusion and inclusion in emerging forms of political participation, *WZB Discussion Paper*. 2009. No. SP I 2009-204. Pp. 7–31

5. Fukuyama F. Social Capital and Global Economy. *Foreign Affairs*. 1995. Vol. 75 (Sept.-Oct.). Pp. 89–103.

6. Lin N. Social Capital: A Theory of Social Structure and Action. Cambridge : Cambridge University Press, 2001. 269 p.

7. Putnam R. D. Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society. Oxford : Oxford University Press, 2002. 528 p.

8. Welzel C. Freedom Rising Human Empowerment and the Quest for Emancipation. Cambridge University Press, 2013. 472 p.

9. Рябінчук М. Соціальний капітал: структура та зміст. *ВІСНИК НТУУ “КПІ”. Філософія. Психологія. Педагогіка*. 2012. № 2. С. 59–64.

10. Середа Ю. В. Соціальний капітал в Україні та інших країнах Європи: легітимність агрегованого конструкту. *Український соціум*. 2013. № 4. С. 81–97.

11. Сичова А. Негативний соціальний капітал: деформація конструктивізму. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*, 2019. (3(5), С. 121–131.

12. Шаповалова Т. Соціальний капітал як механізм соціального розвитку в Україні. *Релігія та соціум*. 2016. № 1–2. С. 113–123.

Анотація

Симисенко І. В. Інтегральні елементи соціального капіталу у формуванні та реалізації політичної участі в сучасній Україні. – Стаття.

У статті проаналізовано роль соціального капіталу в процесах формування і реалізації політичної участі громадян у сучасній Україні. Соціальний капітал визначено як сукупність соціальних зв'язків, норм взаємної довіри, солідарності та готовності до колективних дій. Встановлено, що наявність розвинених горизонтальних мереж, які базуються на відкритості та довірі, є важливою умовою активізації політичної участі та зміцнення демократичних процесів. Наголошено, що у сучасних українських реаліях співіснують позитивні і негативні форми соціального капіталу, що, відповідно, стимулюють або гальмують громадянську активність. Доведено, що слабкість горизонтальних зв'язків, переважання замкнених патронажних мереж та поширення недовіри до інституцій стримують розвиток політичної участі. Проаналізовано вплив громадянської освіти, якості інформаційного середовища та інклюзивності політичних процесів на зміцнення позитивного соціального капіталу. Окреслено важливість подолання інформаційної нерівності, розширення доступу до незалежних джерел знань та формування навичок критичного мислення для підвищення політичної обізнаності громадян. Акцентовано увагу на ролі місцевих громад і процесів

децентралізації як чинників розвитку довіри та солідарності. Обґрунтовано, що успішний розвиток соціального капіталу передбачає комплексний підхід: інституційне реформування, підтримку громадських ініціатив, стимулювання міжгрупових контактів та формування нових культурних моделей співпраці. Зроблено висновок, що формування відкритого, інклюзивного і довірчого соціального капіталу є критично необхідним для забезпечення сталого розвитку демократичної політичної культури, підвищення якості політичної участі та зростання довіри громадян до державних інституцій в Україні. Підкреслено необхідність поєднання заходів на рівні державної політики, громадянського суспільства і місцевих ініціатив задля подолання негативних соціальних практик та утвердження демократичних стандартів політичної взаємодії.

Ключові слова: соціальний капітал, політична участь, інституційна довіра, політичний клієнтелізм.

Summary

Symysenko I. V. Integral elements of social capital in the formation and implementation of political participation in contemporary Ukraine. – Article.

The article analyzes the role of social capital in the processes of forming and implementing political participation in contemporary Ukraine. Social capital is defined as a set of social connections, norms of mutual trust, solidarity, and readiness for collective action. It is established that the presence of developed horizontal networks based on openness and trust is a key condition for the activation of political engagement and the strengthening of democratic processes. It is emphasized that both positive and negative forms of social capital coexist within the Ukrainian context, respectively stimulating or inhibiting civic activity. It is demonstrated that the weakness of horizontal ties, the dominance of closed patronage networks, and the widespread distrust of institutions limit the development of political participation. The influence of civic education, the quality of the information environment, and the inclusiveness of political processes on the formation of positive social capital is examined. The importance of overcoming informational inequality, expanding access to independent sources of knowledge, and developing critical thinking skills to enhance political awareness is outlined. The role of local communities and decentralization processes as factors in fostering trust and solidarity is underlined. It is argued that the successful development of social capital requires a comprehensive approach: institutional reform, support for civic initiatives, promotion of intergroup interactions, and the formation of new cultural models of cooperation. It is concluded that building open, inclusive, and trust-based social capital is essential for ensuring the sustainable development of democratic political culture, improving the quality of political participation, and increasing citizens' trust in public institutions in Ukraine. The need to combine efforts at the level of state policy, civil society, and local initiatives to overcome negative social practices and affirm democratic standards of political interaction is emphasized.

Key words: social capital, political participation, institutional trust, political clientelism.